

Sultan I. 'Alâuddîn Keykubâd'a sunulan siyasetnâme:

el-Letâifu'l-'alâiyye fi'l-fedâili's-seniyye

Özet

Bu çalışmada Sultan I. Alâuddîn Keykubâd zamanında yaşamış olan Ahmed b. Sa'd b. Mehdî b. Abdi's-samed el-Usmânî'nin, Keykubâd'a sunduğu *Kitâbu'l-letâifi'l-'alâiyye fi'l-fedâili's-seniyye* adlı yazma eserinin bazı önemli kısımlarının kısa çevirileri verilecek ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

Müellif ve Yaşadığı Dönem

Müellif'in hayatı hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Bu döneme ait klasik tabakat kitaplarının sıkı bir taraması ve bunların yanında tevafuken yazma eserlerden elde edilecek yeni malumat bu konudaki bilgimizi değiştirebilir. Yazma nüshası tanıtılacak olan *Kitâbu'l-letâifi'l-'alâiyye fi'l-fedâili's-seniyye* adlı eser, bizzat müellifi **Ahmed b. Sa'd b. Mehdî b. Abdi's-samed el-Usmânî** tarafından Alâiyye'de (Alanya)

625/1227 senesinin zi'l-ka'de ayında tamamlandığına göre, müellif, bu tarihte hayatta demektir. Ayrıca, Alanya'nın 1221 tarihinde Sultan I. Alâeddin Keykubâd tarafından ele geçirildiği nazar-ı dikkate alınır, müellif bu tarihten sonra Alâiyye'ye gelmiş olmalıdır.¹ Müellifin eseri takdim ettiği Selçuklu Sultanı da Alâiyye'yi fetheden ve Anadolu Selçuklu Devleti'ni doruk noktasına çıkaran I. Alâuddîn Keykubâd'dır; müellif, ismini Alâu'd-dîn Keykubâd b. Ğiyâsu'd-dîn Keyhusrev b. Sultân Kılıçarslân olarak vermekte-

¹ Alâiyye hakkında bkz. Besim Darkot, "Alâiyye", *Millî Eğitim Bakanlığı, İslam Ansiklopedisi*, c. I, V. baskı, İstanbul 1978, s. 286-287; İdris Bostan, "Alanya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul 1992, s. 339-341.

dir (öl. 4 Şevvâl 634/31 Mayıs 1237).² Ayrıca yaprak 106b'de ünvanları ile beraber zikredilen Mahmud b. Karaman da 1293'te Alâiyye'yi ele geçiren Karamanoğlu Mecdüddin Mahmud Bey olmalıdır. Öyleyse eser büyük bir ihtimalle bu tarihe kadar Alâiyye'de kalmış, bu tarihten sonra da Karaman ülkesine getirilmiştir. Daha sonra da, yaprak 1a'da silik bir şekilde bulunan Sultan II. Bayezid'in mührünün delalet ettiği gibi, muhtemelen Fatih Sultan Mehmed'in Karaman'ı fethinden sonra eser İstanbul'a aktarılmıştır.

Nüşanın tavsifi

Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi bölümü, 316 numarada kayıtlı olan eser, 106 yaprakta (1b-106a) müteşekkildir. Nesih hatla kaleme alınan ve yer yer harekeli olan eserin herbir sahifesinde 11 satır bulunmaktadır. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi mikrofilm arşivinde, 213 numarada mikrofilimi mevcuttur.

Eserin zahriyesinde Eski Anadolu Kazaskeri'nin (?) ve Âşir Efendi'nin istishab kaydı yer almaktadır. Takdim sahifesinde (1a) altın suyuyla yazılmış, ancak zamanla bozulmuş ve fakat yine de okunabilen *Kitabu'l-letâ'ifi'l-'alâiyye* yazısı mevcuttur. Bu sahifede Rüstem eş-Şirvânî'nin kitapla-

rından olduğunu belirten bir kayıt yanında silik bir şekilde Sultan II. Bayezid ile Âşir Efendi diye meşhur Mustafa el-Âşir b. Mustafa'nın mührü bulunmaktadır. Yine (106a)'da silik olmakla beraber muhtemelen Rüstem eş-Şirvânî'ye ait bir mühür yer almaktadır. Ayrıca (106b)'de ünvanları ile beraber zikredilen Mahmud b. Karaman'ın mütalaası için (bi-resmi mutâla'âtı...) altın suyu ile yazılmış bir yazı mevcuttur.

Eserin yazarı, takdimi ve muhtevası: kısa çeviriler

(1b)'de müellif, ismini Ahmed b. Sa'd el-Usmânî olarak vermektedir. (106a)'daki ferağ kaydında eserin başkent Alâiyye'de (*el-makârru's-sultâniyeti'l-mu'azzamiyeti'l-'alâiyye*) müellifi **Ahmed b. Sa'd b. Mehdi b. Abdî's-samed el-Usmânî** tarafından 625/1227 senesinin zi'lka'de ayında tamamlandığı belirtilmektedir. Eser, müellif nüshasıdır.

(2b)'de müellifin, Dibâce'deki ifadelerinden Sultan ile bizzat görüştüğü, kendisiyle istişarede bulunduğu ve ona nasihat ettiği anlaşılmaktadır. Müellif, ünvanlarını saydıktan sonra sultanın ismini **Alâu'd-dunyâ ve'd-dîn Keykubâd b. es-Sultân es-Sa'îd eş-Şehîd Gıyâsi'd-dunyâ ve'd-dîn Keyhusrev b. es-Sultân es-Sa'îd Kılıçarslân** olarak kaydetmek-

2 Sultan I. Alâuddîn Keykubâd ve dönemi için bkz. Osman Turan, "Keykubâd I", *Millî Eğitim Bakanlığın, İslam Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul 1971, s. 646-661, özellikle 'IX. Şahsiyeti' alt başlığında Turan şunları söylemektedir: "Nizamul-mulk'un *Siyâsetnâme*'si, Gazzâlî'nin *Kimyâ-i Se'âdet*'i, Keykaus'un *Kâbus-nâme*'si, çok okuduğu eserlerdendi..., s. 657-658". Bu bilgi Keykubâd'ın siyasetname türü eserlere özel bir ilgisinin olduğunu gösterir. Keykubâd döneminin, Anadolu Selçuklu Devleti'nin doruk dönemi olduğu göz önüne alınırsa bu ilginin sonuçları hakkında bir fikir edilebilir. Ayrıca bkz. Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Türkçe'ye çeviren: Yıldız Moran, İstanbul 1984, s. 132-141.

tedir. Sultana (3a) bir hediye takdim etmek istediğinde (3b) en güzel hediyenin âyât, ahbâr, hikem ve âsâr dan müteşekkil bir eser olabileceğine (4a) karar veren müellif, meliklerin ve sultanların siretleri, iyi yönetimleri, nesebleri, yönetim süreleri, yönetilenlere (*ra'îyye*) adâletli davranmaları (*insâf*), yeryüzündeki her varlığa merhametleri ile yönetilenlerin tabakalarını ve sıfatlarını zikretmek için, âyât, ahbâr, hikâyeler, âsâr, hikem, şiiirler, halifelerin güzel sözleri ve alimlerin nüktelelerinden önemli ve latif sözler toplayarak bir kitap kaleme almaya başlamış; kitabını çok mufassal ve çok muhtasar arasında (*beyne'l-menzileteyn*) hazırlamıştır. Eseri de 'aşere-i mübeşşere'yi telmihen on bâb üzere tertib etmiştir. Her bâbı ise, söylediği gibi konuyla ilgili önce âyet, sonra hadîs, sonra sahâbe ve tab'îin kavillerini; daha sonra da hukemâ sözlerini vererek işlemiştir. (4b)'de müellif, kitabını, *Kitâbu'l-letâifu'l-'alâiyye fî'l-fedâilî's-seniyye* olarak isimlendirdiğini belirtmiştir. Burada müellif eserinde verdiği bilgiler için şöyle demektedir: “Zikrettiklerimin çoğunun nakil olduğunu itiraf etmeliyim”. Müellif daha sonra Sultanın bu eseri bir hediye olarak kabul etmesi dileğiyle eserin bâblarını ve başlıklarını topluca verir. Müellifin dibâcede verdiği bâb başlıkları ile metin içinde verdikleri arasında metin içindeki bâb başlıklarının daha muhtasar olması gibi maksadı fazla değiştirmeyecek bazı farklılıklar bulunmaktadır.

(5b-15a) **I. Bâb:** Bu bâbda daha çok Dünya ve Ahiret hayatının karşılaştırılması yapılmakta; (14b) neticede denge için “i'tidâl/'adâlet” tavsiye

edilmektedir. Müellifin aktardığı bir şiir bu bâbın maksadını çok güzel bir şekilde açıklamaktadır:

*İ'mel alâ hazerin fe-inneke meyyitun
va'mel li-nefsike eyyube'l-insân*

*fe-kâne mâ kad kâne lem yekun iz
medâ ve kâne mâ huve kâin kad kân*

(15a-30a) **II. Bâb:** Bu bâbda meliklerin yönetilenlere karşı adâleti ve insafları ile meliklerin soyları ve onlar hakkında çeşitli haberler verilmektedir. (16a) Müellif, melik'in kainattaki ontolojik yerini şu şekilde belirler; Resulullah der ki: “Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir (zillullah)”.

(16b-17a) Müellif din ve mülk (devlet) ilişkisini muhtasar ve müfid bir şekilde özetlemektedir; Erdişir b. Bâbek kendi zamanındaki Fars meliklerine şöyle yazmıştır: “*Mülk ve din ikiz kardeşdir (tev'emân)*. Biri olmadan diğèrinin kıvâmı olmaz. Çünkü din esas (üss), mülk bekçi (*hâris*)dir. Mülk için esas, esas için ise bekçi gereklidir. Çünkü esas olmayan kayıp (*zâi'*), bekçisi olmayan yıkık (*mahdûm*)dur”.

Denilmiştir ki; kim mülkünü dininin hizmetkârı kılsa ona her sultan boyun eğer; ama kim dinini mülkünün hizmetkârı kılsa her insan ona tama' eder. (17a) Bazı hakîmler ise şöyle demiştir: Melik yeryüzünde (ülkesinde) Allah'ın halifesidir; ancak Allah'a muhalefetle hilafet işleri düzelmez.

(18a) Müellif, istek (*rağbet*), korku (*rahbet*), hakk gözetir olmak (*adâlet/insâf*), hakkını ve adâleti talep etmek (*intisâf*) şeklinde verdiği dört terim çerçevesinde melikleri incelemekte ve şu misali vermektedir: (19a)

Enûşîrvân tahta çıkınca Vezir Yûnân ona bir mektup yazarak şöyle demiştir: “Ey melik bil ki bir melik'in durumu üç şey üzeredir. Yönetilenlerin hakkını gözetir, onlardan hak talep etmez; bu fazilettir (*faal*) ve en yüksek (*'ulyâ*) derecedir. Yahut haklarını gözetir ve karşılığında hak talep eder, (19b) bu adâlettir (*'adl*) ve orta (*vustâ*) derecedir. Veyahut hak talep eder haklarını gözetmez; bu da aşağı (*süflî*) derecedir. Müellife göre en iyisi insanların hakkını gözetken kişinin bundan dolayı onlardan hak talep etmemesidir. Müellif daha sonra (22b)'den başlayarak konusuyla ilgili on hikâye anlatır. (26b)'de ise meşhur adâlet dairesini verir: “Bazı hakimler demişlerdir ki din mülkle,³ mülk⁴ orduyla, ordu malla, mal ülkenin imarıyla, ülkenin imarı, yönetilenlere adâletle sağlanır”.

(26b)'de Müellif'in şu ifadesi ilginçtir: “Bana ulaşan tarih kitaplarına göre Mecûsiler dünya işlerine dört bin yıl hükmettiler. Yönetim (*memleket*) ellerindeydi ve bu kuşaklar boyu yönetilenler arasında sürdü, onların işlerini eşitlik esasına göre (*bi's-sevîyye*) düzenlediler. Onlar zulmü kötü, zorbalığı çirkin kabul ediyorlardı. Rivayete göre (*fi'l-haber*), Dâvûd (a.s.)'a şöyle vahyedilmiştir: “Kavmine Fars (Acem) meliklerine sövmeyi yasakla, çünkü onlar dünyayı imar ettiler ve kullarıma vatan kıldılar” denmektedir”.

(27a) Fasl: Meliklerin Soyuları. Müellifin bu fasılda verdiği bilgiler gayet dikkat çekicidir. Şöyle ki: Rivayete göre, Hz. Âdem'in çocukları çoğa-

linca, onlardan ikisini seçti. Bunlar Şît ve Keyvumert (?)'di. Şît din ve ahiret işlerine baktı (*hafîza*). Keyvumert ise, dünya ve yönetim (*memleket*) işlerini üstlendi (*vellâ*). Dolayısıyla o dünyadaki ilk meliktir. Müellif 27a-29b yaprakları arasında Keyvumert'ten başlayarak 46 melik'in ismini ve yönetim süresini verir. Burada önemli melik ve süreleri verilirse; Keyvumert 30 sene; ilk defa cinlerle savaştığı söylenen üçüncü melik Tahmurt (?) 30 sene; eğeri (*surûc*), silahı, savaş teçizatını keşfeden ünlü dördüncü melik Cemşîd 700 sene; (27b) dokuzuncu melik olan ve İran'a hükmeden Afrâsîyâb'ı, Türkler Kankâ Alb <Alper Tunga> olarak isimlendirirler. Cesur, gece orduları harekete geçirebilen, ülkeleri atlılarla târumâr eden Afrâsîyâb, İranşehr'de 12 yıl hüküm sürmüştür. (28a) XV. melik olarak Kuştâb, Zerdüşt mezhebine inanan bir kimseydi ve 120 yıl hüküm sürmüştü. XVII. melik olarak XVI. melik İsfendiyâr'ın kızı Mumâ' (?)'yı zikretmektedir. Görüş ve tedbir sahibi olan Mumâ' 17 yıl hükmetmiştir. XX. melik İskender er-Rûmî'dir. Onun diğer adı Zû'l-karneyn'dir. 36 yıl hükmetmiştir. Yeryüzünü dolaşmış ve çok uzak yerlere seferler düzenlemiştir. Bir çok acâibi ve ğarâibi görmüş, pek çok ülkeyi feth ve meliklerini kahr etmiştir. (29a) XXXVIII. melik Ca'mâsb (?) el-Hakîm ünvanını taşır. Hikmet, zekâ ve zerâfet (kiyâse) sahibi olan bu melik aynı zamanda, 'ilmu'n-nucûm'da bilgindi. Bu ilimde sahîh ahkâm takvimi bulunan melik, 1 yıl 6 ay hüküm sürmüştür. XXXIV. melik

3 Yazma metninde 'melik' şeklinde hareketlenmiştir.

4 Yazma metninde 'melik' şeklinde hareketlenmiştir.

ünlü Kısra Enûşîrvân'dır. Adâlet, insaf ve ihsan sahibi olmasıyla ün kazanan bu melik 48 yıl hükmetmiştir. 36 sene hükmeden XLVI. melik Yazdicerd, Acem'in son melikidir. (29b) Onun döneminde Emîru'l-mü'mînîn Ömer b. el-Hattâb hilâfetinde Allah müslümanları İnan'ı fetih ile nimetlendirmiştir. Müellif cümlelerini şöyle tamamlar; bu melikler, dünya dostları ve yeryüzü melikidirler. Dünyada yüksek mertebe ve derecelere ulaşmışlar, ancak sonra geçip gitmişlerdir. Cesedleri yok olan bu meliklerin sadece isimleri bâki kalmıştır.

(30a-37a) **III. Bâb:** Zulüm, baskı ve bunların afetleri hakkında bilgi veren müellif adâletin merkezî önemini vurgulamaktadır. Bu bâbda esas örnek Hz. Ömer menâkıbı'dır. Ona göre (32a) bazı hakimler şöyle demiştir: “Mülk (devlet) küfür ile baki kalabilir, ancak zulüm üzere baki kalmaz”. Müellif sultanın zulümden kaçınma, yönetilenlerin haklarını koruma konusunda şu örneği verir: (32b). Rivayete göre, Dâvûd (a.s.) geceleri tebdîl-i kıyafetle dolaşıp, önüne gelene Dâvûd'un yönetimi hakkında sorardı. Bir gece Cibrîl (a.s) bir adam suretinde geldi; ona da aynı soruyu sorunca, “Ne güzel bir kişi, ancak o Beytül-mâlden yemekte, kendi işinden ve el emeğinden değil...”. Dâvûd (a.s.) bu sözü işitince ağlayarak geri döndü ve “İlâhî! Bana el emeğimden yiyebileceğim bir sanat öğret diye dua etti”. Bunun üzerine ona zırh yapma (*zerd*) sanatı öğretildi.

(33b) Fasl: Söz taşıyanların (*su'ât*) getirdiklerini kabul etmek büyük bir zulümdür. Gerçekte onlar en büyük düşmanlardır. Nitekim *Mensûru'l-Hikem*'de, “Jurnalci lehine çalıştığı kişiye karşı yalancı, aleyhinde çalıştığı kişiye karşı da haindir” denmektedir.⁵ Bu açıdan müellife göre jurnalci hâin ve fâsık olduğundan dinine, hiyanet üzere olduğundan da sözüne güvenilmez. Burada güzel bir ölçü Hakimu'r-Rûm'un sözüdür, der ki: “Sana nasihat etmek isteyen kişi eğer insanların kötü yönleri hakkında konuşmaya başlarsa ondan uzak dur; iyi yönleri hakkında söze başlarsa dediklerini kabul et ve onunla istişare et”.

Bütün bunların adâletle tasfiye edilebileceğini belirten müellif delil olarak şu sözü getirir: (35b-36b) İskender, Aristâtâlis'e sordu: “Bir melik için şecaat mı adâlet mi daha faziletlidir?”. Şöyle cevap verdi: “Sultan adilse, şecaate ihtiyaç duymaz”. (36a) Sokrat ise şöyle demiştir: “Âlem adâletten mürekkeptir. Zulüm (*cevr*) geldiğinde subûtiyet ve istikrâr kaybolur”.

Müellife göre Sultan zulmeder, doğru yoldan saparsa yönetilenlerin arasına korku girer; korkudan dolayı yerlerinden ayrılmaya başlarlar. Bu sebepten gelir (*ğallât*) azalır, yakınlıklar (*'âhât*) artar. Çünkü zulüm ortamında “nimet”i bulmak kolay olmaz. Konu ile ilgili bir hikaye anlatan müellif (36a-36b) şu hükmü verir: İslâm'dan sonra en yüce nimet sıhhat ile haddini aşmama ve zulümden emin olmaktır. Bütün bunlar da

5 *Mensûru'l-hikem* hakkında bkz. Katip Çelebi, *Kesfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat - Şerefeddin Yalçınkaya, c. II, İstanbul 1943, s. 1858.

Sultanın adâleti, siyaseti ve (37a) yönetilenlerin hepsine merhametle muamele etmesiyle mümkün olur.

Zulmün iki nevi olduğu söylenir: Sultanın yönetilenlere zulmü ile kişinin günah işleyerek nefesine yaptığı zulüm... Birincisinden kaçınmak kolay olabilir. İkincisine gelince, ondan uzak durmak ancak Allah'ın yardım ettiği kişilere nasib olur. Bir zalim, diğer bir zalimin başına musallat olmasından çok nadir kurtulur. Şâirin de dediği gibi:

*Mâ min yedin illâ yedullâbi fevkabâ
Ve-lâ zâlimin illâ seyublâ bi-zâlimin.*

(37a-51a) **IV. Bâb:** Bu bâbda meliklerin ve sultanların ahlakî özellikleri ile ahlakî değerler konusu ele alınır. Esas örnek ahlak-ı Resûl'dur. (38a) Ulemâ, iyi ahlak (*husnu'l-hulk*, huy, mizaç) konusunda ihtilaf etmiştir. Herbiri bir tarife (*ma'nâ*) meyl etmiştir. Kimi tarifinin güzel ahlakın muhtevası olduğunu zannetmiş, kimi de hakikati olduğuna inanmıştır. Hz. Ali ise iyi ahlakın üç şarta bağlı olduğunu söylemektedir: 1. Haramdan kaçınmak, 2. Helali talep etmek, 3. Aileye karşı cömert olmak (*et-tevsî' ale'l-iyâ*).

Ulemanın ihtilaf ettiği bu konuda müellif şöyle demektedir: iyi ahlak ancak (38b) sonuçları itibariyle müşahade edilebilen bir vakıdır. Zahirî ahlak (*el-hulku'l-zâhir*) hakkındaki bilgi, ancak tezahürlerinin (*eşkâl*) bilgisinin bütünü elde edilerek tamamlanır. Benzer şekilde batınî ahlak (*el-hulku'l-bâtın*) hakkındaki bilgi de, ancak evsafının ve hasletlerinin bilgisinin tamamına ulaşılarak elde edilir.

Huylar (*halâik*) iki nevidir: tabii olan (*ğârizetu't-tab'*, doğuştan) ve kazanılmış olan (*muktesebetun tutbe' le-hâ*). Sultanların doğuştan olan huyları halka nisbetle daha özeldir (*ehass*). Çünkü doğuştan olan huylar onlarda daha boldur ve üzerlerindeki izleri çok açıktır. Bu da onların soyları ve yetişme tarzları ile ilgilidir.

Ahlakı, tab'a veya mizaca teslim olarak ıslah etmek mümkün değildir. (39a) Ancak nefis terbiyesi (*tehzîb*) ve istikâmet üzere olma (*takvîm*) ile ıslah gerçekleşir, dolayısıyla hepsi istikâmette olur. Çünkü bazı huylar doğuştan (*hulkun matbû'un*) bazı huylar da sun'îdir (*tahallukun masnû'un*). Doğuştan olan huylar tab' ve insiyaktır (*tab' ve ğarîze*). Sun'î olan huy edinme ise öykünme (*te-tabbu'*) ve yapmacıktır (*tekellûf*). İnsan belki de iyi huyu kendinden zannedip ahlakî incelikten beri kaldı; doğru olanı da ifşâd etti.

Ahlakî faziletler ve bunların neticeleleri vardır. Bu faziletlerin başında akıl ve adâlet gelir. Bu ikisi arasında diğer faziletler bulunur. Akıl onları yönlendirir (*yudebbir*), adâlet ise yerleştirir (*yukarrir*). Bunlar: âdil bir siyasetle nefsi terbiye, kızgınlıktan kaçınma, hilm kazanma, eziyet vermekten uzak durma, dürüst olma, yemin etmektan sakınma, ahde vefa, hasedden beri durma, yardımlaşma, af etme, iyilik, âdâb-ı muâşeret; ayrıca cömertlik, tevazu, sabır vb...

(39a-39b) Akıl: (39b) Arap uleması, akılı *akul* olarak isimlendirdiler; çünkü sahibini kötülüklerden engeller (*ya'kilu*). Eğer akıl resmedilebilseydi güneş karanlığa gömülürdü; cehalet resmedilebilseydi gece onun yanında

aydınlık kalırdı. Halife Memun'un, şairin şu beytini sık tekrar ettiği söylenir:

Yu'addu azîme'l-kavmi men kâne 'âkilen ve in-lem-yekun fî kavmilî bi-basîbi

Ve in halle arden halle fibâ bi-aklihi ve mâ 'âkilun fî beladetin bi-ğaribi.
(39b) Adâlet daha önce zikredilmişti.

Akl ile adâlet arasında bulunan diğer fazilet ve neticelere gelince: (39b-41a) Nefsi ıslah ve özellikle melikin kendi nefsinin ıslahı. (40a) Hakîmu'r-Rûm şöyle demiştir: Meliklerin en faziletlisi, öldükten sonra adâletiyle anılan, kendisinden sonra da insanların onu takip ettiği kişidir. (40b) Bazı hakimler şöyle demişlerdir:

Kendi nefsinin siyâseti ile başlayan, insanların siyâsetini de idrâk eder.

(41a-44a) Kızgınlıktan kaçınma. Müellife göre bunda, ancak rehberi (*kâ'id*) akıl, önderi (*râid*) tevfiğ olan başarılı olabilir.

(44a-45b) Hilmin kazanılması. (44b) Bazı hakîmler şöyle demiştir: Hilim akıldan daha yüksektir, çünkü Allah onunla kendini tesmiye etmiştir. Şöyle rivayet edilmiştir: İsa (a.s.), Yahudilerden bir topluluğa uğradı. Ona şer ile hitab ettiler, o ise onlara hayr ile hitab etti. Ona: “Onlar şer ile sen ise hayr ile konuştun, niçin?” diye sorulduktaki: “Her kişi yanında bulunanı (sahip olduğu şeyi) infâk eder” diye cevap verdi. Ali (r.a.): “İlmi öğreniniz. İlim için de dinginliği (sekîne) ve hilmi öğreniniz” demiştir.

(45b) Eziyetten uzak durma konusu işlenmektedir.

(45b-46b) Doğru söyleme, yalandan kaçınma. (46b) Bazı belağatçılar: “Sözünde doğru, işinde dakik olmalısın. Sözünde doğru olan kimsenin değeri artar, işinde dakik olan kimsenin de işi neticeye bağlanır” demişlerdir. Ebu'l-Feth el-Yestî (?) şöyle demiştir: “Dilini doğru söze ve ondan haz almaya alıştır. Çünkü dil alıştığı şey üzere olur”.

(46b-47a) Yemin etmeden kaçınma. *Mensûru'l-bikem*'de yemin etme imanının azlığındandır (*min kulleti'l-iman*) denmiştir.

(47a-b) Ahde vefa gösterme bütün sahih dinler ve doğru usûllerin ayrılmaz bir unsurudur. Ahde vefa, Sultan için, devletin en büyük direği ve memleketinin en güçlü dayanağıdır. (47b) Çünkü bir kimsenin ferâgatına (bezl) güvenilmiyorsa, onun eylemiyle sözünü doğrulaması da mümkün olmaz.

(47b-48b) Hasedden kaçınma. Hasedle cesed erir, keder sürekli olur, denmiştir. Gökte ve yeryüzünde işlenen ilk günah da haseddir. Sana hased edenin şerrinden kurtulmak istiyorsan işlerini ondan gizlemelisin.

(48b-49a) Yardımlaşma ve iyiliğe gelince, Şeriat onu görev kılmış, insan tab'ı da onu hoş karşılamıştır. Ebu'l-Feth kasidesinde şöyle der:

İyilik insanları kul ettiği müddetçe insanlara iyilik et kalblerini kazanırsın.

İmkanın ve gücün olduğu sürece iyilik et, çünkü iyilik edecek imkan sürekli olmayacaktır.

(49a-49b) Af etme, âdâb-ı muaşeret; (49b-51a) ahlakın güzel yönleri; be-

lağatçıların bazı sözleri; âdâb ve davranış. Kısaca hayat bilgisi.

(51a-74a) **V. Bâb:** Halifelerin ve meliklerin güzel sözleri ile tarihî kronolojiye uygun olarak yönetim sürelerinin zikredilmesi.

(51b) Nur suresinin 55. ayetini veren müellif, bu ayetle Allah'ın hilafeti müslümanlara verdiğini ve dinini yaymada onları güçlendirdiğini belirterek konuya giriş yapmaktadır. Bu bâbda halifeler ile onların hilafet yıllarını, ayrıca bazı önemli söz ve değişlerini verir. Ebu Bekir (51b-52b), Ömer (52b-53a), müellife göre ilk emîrul'-mü'minin diye isimlendirilen kişidir. Osman (53b-54a), Ali (54a-58b), sözleri, yazıları, vaazları ve şiirleri, Hasan (59a-59b), Hüseyin (59b-60b).

Muaviye ve Emevi halifeleri (60b-64a). Müellif burada Muaviye'nin oğlu Yezid'in sözlerini eleştiriyor ve Allah'a sığınıyor (60b-61a). Ömer b. Abdülaziz için ise zehirlendiğinin söylendiğini belirtiyor (62b-63a). Sonra Abbas oğulları (64a-69b).

(69b-74a) Müellif bu bâbı bazı meliklerin güzel sözleri ile bitirmektedir. Erdişir b. Babek (69b-70b); el-İskender Zû'l-karneyn (70b-71b): (71a). Hikaye edilir ki; çevresindeki-lerden bazıları İskender'e şöyle dediler: “Ey melik yanımızda pek çok esir var. Ve onlar senin düşmanın. Onları köleleştirmekten seni alıkoyan nedir?” Şöyle cevap verdi: “Kölelerin meliki olmayı sevmem. Çünkü ben hürlerin meliki olmaya muktedirim”.

(71b-72a) Enûşirvân'ın latifeleri. Ona soruldu: “En uzun ömürlü insan kimdir”. Cevap verdi: “İlmi ve

ameli çok olup ta kendisinden sonrakilerin onun ilmine ve ameline göre terbiye edildiği kişi veya fazla tanınan ve soyu şerefli olan kişi”. (72a) Çokça şöyle dediği söylenir: “Şerrinden korkan, işini bozar”.

Denilir ki; dört <üç> melik tek bir yaydan çıkmış gibi dört <üç> ifade serdettiler. Rum meliki: “Alimlerin en faziletli ilmi sükuttur”. Fars meliki: “Bir sözü (sırı) söylediğimde o bana malik olur, ben ona malik olmam”. Hind meliki: “Demediğimi reddetme konusunda dediğimi reddetmekten daha fazla muktedirim”.

Pervîz şöyle demiştir: “En iyi insan işlerini karşılık ümid etmeden ve şer beklemeden yapan kimsedir”.

(72b-73a) Rum Kayseri'nin Muaviye'ye sorduğu sorulardan bir örnek: Şey, yarım şey (*nısf şey*) ve hiçbirşey (*lâ-şey*, şey-olmayan) nedir? Cevap, şey: “aklı olan ve işlerini onunla yapan kişidir”, yarım şey: “aklı olmayan ama işlerini akıl sahiplerinin görüşlerine göre yapan kişidir”, hiç bir şey: “aklı olmayan ve başkalarının akıldan da yardım istemeyen kişidir”.

(73a-b). Bütün bunları geçmişten ders almak için anlattığını belirten müellif ülkenin düzeni, yönetilenlerin yönetimi ve zulümden kaçınmak için ibret alınması gerektiğini belirtir.

(73b-74a) İyilik konusunda insanlar dört kısımdır: 1. Herkesten önce yapanlar: bunlar kerîmdir; 2. Taklid yoluyla yapanlar: bunlar hakîmdir; 3. Engelleyenler: bunlar eşkiyâdır; (74a) 4. Hoşlandıklarından dolayı yapanlar: bunlar kötü niyetlilerdir.

(74a-85b) **VI. Bâb:** Meliklerin âlice-

nâblığı (*himmet*) hakkında. Bazı alicenap sahiblerinin zikredilmesi ve alicenaplığın zenginleştirilmesi konusunda teşvik. (75a) Müellife göre alicenaplık kişinin nefsinin yükseltmesi, heva ve hevesini azaltması, ahlakî rezaletten korunmasıdır.

Mensûru'l-hikem'de şöyle denir: Tembellik ve kızgınlıktan sakın. Tembel olursan hakkını alamazsın; kızgın olursan hakkın üzerine sabredemezsin. (75b) Bazıları da himmet ciddiyetin öncüsüdür demişlerdir. (75b-76a) Her sultanın hedefine uygun olarak bir himmeti vardır. Kimisi ülkesini imar eder, kimisi de hazineyi doldurur ve mal toplar.

Müellif daha sonra ihsan etmedeki âlicenâblığın yüceliği konusunda on hikaye anlatıyor. (76b-77b) 1. hikaye: Erdişir b. Babek. (77a)'da Memun'dan sitayişkâr bir şekilde bahsediyor. (77b) 2. hikaye: Enuşirvan; (78a) 3. hikaye: Hürmüz b. Şabur; (78b) 4. hikaye: ehlu'l-beyt: Hasan ve Hüseyin; (80a) 5. hikaye: bir arab hikayesi; (80b) 6. hikaye ve 7. hikaye: Yahya b. Halid el-Bermekî; (83b) 8. hikaye: Harun er-Reşid; (84a) 9. hikaye; (84b) 10. hikaye...

(85b-90b) **VII. Bâb:** Vezirler ve yeterlilikleri ile ülkeyi yönetmede onlar için gerekli özellikler. Müellif şöyle der: Vezir gereklidir; çünkü Sultan herşeyi kendi kendine istişare edemez. Bu bağlamda müellif *müşâvere* kavramını ele alır. (86a) Bazı hakimler der ki; Vezir'in görüşünden istişare eden kendisini tehlikeye atar. Çünkü tek görüş hatalı olabileceği gibi; tek akıl da yanlış yapabilir. (86b) Behram'a şöyle soruldu: “Bir Sultanın saltanatının mükemmel ol-

ması ve saltanat süresinin mutluluk içinde geçmesi için kaç şeye ihtiyacı vardır?”. Şöyle cevap verdi: “Altı dosta ihtiyacı vardır: salih bir vezir, iyi bir savaş atı, keskin kılıç, bol mal, üzüntüsünü giderici ve kalbini yumuşatıcı güzel bir eş, dayanıklı silah”. (87a) Ulemanın kapısı önünde meliklerin bineklerini, meliklerin kapısı önünde de ulemanın bineklerini görmek garib değildir.

Ehliyet (*kuffât*), melikin süsü; devletin donanımadır. *Vezîr ise, ilim, âdâb ve tecrübeyi şahsında toplayan kişidir.* Vezirlerin sıfatları şunlardır: zeki (*vâfiru'l-'akl*), düzgün tabiatlı (*selimu't-tab'*), edebli (*edîbu'n-nefs*), mutedil huylu (*mu'tedîlu'l-ahlâk*), doğru iş yapan (*munâsibu'l-ef'âl*), çabuk karar veren (*serî'atu'l-bedîha*), iyi görünümlü (*makbûlu's-sûre*), (87b) açık görüşlü (*cezlu'r-re'y*), fikri isabetli (*sâibu'l-fikre*), sır vermeyen (*kalîlu's-sirra*), yerinde tedbir sahibi (*hasenu't-tedbir*). Bütün bu özelliklerin tek bir şahısta toplanması mümkün değildir; en azından: zeki, fikri isabetli, ilim ve din sahibi (*busûlu'l-'ilm ve'd-diyâne*), görüşünü uygulayan ve emanete riayet eden (*tahakku'r-re'y ve'l-emâne*) olmalıdır. Bazı insanlar, bu hasletlere neseb ve yaşlılığı da eklerler. Müellif ise şöyle demektedir: “Bunların hepsi itibarîdir; asıl olan, ilim ve dirayetten sonra ehliyetdir (*kifâyet*)”. Kişinin kabiliyetinin ve ehliyetinin soylu olup olmamasıyla bir ilgisinin bulunmadığını müellif, <günümüzde Napoleon Bonapart'a nisbet edilen> Sokrates'e ait bir olayla vurgular: Adamın biri, Sokrat'ı soyundan dolayı ayıplayınca, Sokrat şöyle dedi: “Senin soyun sende bitti, benimki

ise benden başlar”. (89a) Neticede vezirlik işinde muteber olan kifayet ve dirayettir.

(90b-95a) **VIII. Bâb:** Valiler ve Kadılar ile bunlar için gerekli olan özellikler. Nisa suresinin 59. ayetini veren müellif, ayette geçen *ulu'l-emr'*den kasdın umerâ ve ulemâ olduğunu belirterek söze başlar. Burada da esas olan ehliyet yani yeterlilik. (92b-93a): Vali, adil, kararlı (*sâbitu'r-re'ÿ*), iyi ahlaklı (*husnu's-sîre*), kıvrak zekalı (*mustakîmu'l-fitna*), devletin idamesi konusunda ihlaslı (*hâlisu't-taviyye fî istidâmeti'd-devle*), ülkenin yönetiminde iyi niyetli (*sâdiku'n-niyye fî istikameti'l-memleke*) olmalıdır. Müellife göre (93b-94a) her sınıf için ifsâd edici bir afet vardır. Bunlar sebebiyle, o sınıfın iyi olan işleri kötüye gider. Bu afetler *Mensûru'l-hikem* adlı eserde şu şekilde verilir: Melikin afeti kötü ahlaklı olma (*sûi's-sîre*), vezirlerin afeti kötü vicdanlılık (*hubsu's-serîre*), emirlerin afeti itaatsizlik (*mufârakatu't-tâ'a*), askerinin <ordunun> afeti komutanlarına karşı gelmesi (*muhâlefetu'l-kâde*), yönetilenlerin afeti zayıf siyaset (*âa'fu's-siyâse*), alimlerin afeti makam ve baş olma sevgisi (*hubbu'r-riyâse*), kadınların afeti aşırı tamahkarlık (*şiddetu't-tam'*), dürüst kişinin afeti takva azlığı (*killetu'l-vera'*), malın afeti akrabaların çatışması (*tezâddu'l-humât*), adâletin afeti valilerin <kötü> yönelimleri (*meylu'l-vulât*), cesurun afeti basîretinin ve hazımkârlığının kaybolması (*idâletu'l-hazm*), güçlünün afeti hasmını zayıf görmesi (*istidâfu'l-hasm*), verenin afeti verdiğini başa kakması (*kubbu'l-menni*), günahkarın afeti kötü zannı (*sûi'z-zanni*).

(94a) Kadılar ve Yöneticiler (*Huk-kâm*) dinin ve İslam'ın bekçisi, hikmet ve ahkâmın koruyucusudurlar. Allah korkusu, yönetimin dayandığı direklerin zemini, husumetlerin de ayrıştırıcısıdır. Daha sonra müellif (95a) müslümanların haklarını (*hukûku'l-müslimîn*) koruyacak Kadılar da bulunması gereken şartları izah etmektedir.

(95b-99a) **IX. Bâb:** Meliklerin ve sultanların, yönetilenlerin çeşitli tabakalarının durumlarına ilişkin ihtimamı ve diğer toplum tabakaların zikredilişi.

(95b) Vezirler, valiler ve kadılardan sonra yönetilenler dört taifeden oluşur: 1. Âlimler (*'ulemâ'*): Dinin direkleri (*erkân*) şeriâtın yardımcılarıdır (*'avân*). Onlar İslamın kaidelerini güçlendirir (*yuşeddid*) ve ahkâmın ilkelerini sağlamlaştırır (*yuekkid*). İşte bunlar salih alimlerdir. (96b) 2. Şeyhler ve salihler (*Meşâyih* ve *Sulehâ'*): İhsânda bulunma ve saygı konusunda bunlara alimlere davranıldığı gibi davranılır. Çünkü onlar ahiret ehlidirler. Onlar için güzel zanna sahip olunmalı, onların fesad üzere olduğu sanılmamalıdır. (97a) 3. Halk ve tacirler (*sikkat* ve *tuccâr*). (97b) 4. Çiftçiler (*harrâs*): Onlar toprağın sahibi ve ehl-i meskenettirler.

(99a) **X. Bâb:** Af, af dileme vb... (99b) Af ve bağış iyidir, sultanlar için ise en iyidir. (100a) el-Hasan b. Vehb şöyle demiştir: “Kâdir olan için af ne güzeldir. Özellikle kimsesi, yardımcı olmayanlar için...”. Günah, hata olmasaydı af tezahür etmezdi. Af, faziletin ortaya çıkması ve adâletin kendisiyle süsleneceği bir davranıştır. (102b-105b) Müellif sözü,

bazı af sahibi meliklerin hikayelerini anlatarak bitirir.

Eserin Değerlendirilmesi

Devlet, belirli bir *niyet* etrafında toplanan insanların, bu niyet uğrunda vuruşması (savaşması) ve gerektiğinde geri çekilmesidir. Niyet sahibi olmak hayata karşı *ayık* durumda bulunmak anlamına gelir. Niyet sahibi ayık insanlar, dillerinde tecessüm ederler. Diğer bir ifadeyle, dil, niyet sahibi insanların niyetlerinin ve ayıklıklarının hayat içerisindeki bir tezahürüdür.

İslam medeniyeti, İslam dünya görüşünü benimseyen insanların yani müslümanların bir niyet çerçevesinde ürettikleri dünya tasavvurunun tarihteki seyr ü seferidir. Bu sefer de en güzel şekilde dilde tahakkuk etmiştir; ve bu anlamda İslam medeniyeti bir dil medeniyetidir.

Yunan medeniyeti, dünya tasavvuru üretimine “fizik”ten başlamış, dili halletmediği için sofizme düşmüş, ancak Aristoteles'in, Sokrates-Platon'dan aldığı mirasa istinaden mantığı kurmasıyla bu çıkmazı aşabilmiştir. Yeniçağ Batı Avrupa Medeniyeti de XVII. yüzyıldan itibaren dünya tasavvuru üretimini “fizik”e dayandırmıştır. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Euclides dışı geometrilerin ortaya çıkmasıyla, fiziğe ilişkin bilginin sarsılması, izafiyet ve kuvantum teorileri, düşünürleri yeniden dile yöneltmiş, özellikle Viyana Çevresi filozoflarının dile ilişkin çalışmaları bugün yine topyekün Batı düşüncesi ve uydularını, adına post-modernizm dense de, “herkesin tanrısının kendisine ait olduğu” yeni bir sofizmin içine yuvarlamıştır.

İslam medeniyeti ise dünya tasavvuru üretimine başlamadan önce dili halletmiştir. Hicrî II. asırdan itibaren İslam dünyasında ortaya çıkan dil okulları ve bu çerçevede ileriye doğru yapılan tartışmalar ve ortaya konulan fikirler bu durumun en canlı şahididir -bu bağlamda Arapça nahvin Aristoteles mantığının mukabili olarak gösterilmesi hatırlanmalıdır-. Dil meselesi belli bir oranda halledildikten sonradır ki hicri III. asırdan sonra Bağdad merkezli, İslam dünya görüşüne dayalı dünya tasavvuru üretimi -bütün nâkısalarına rağmen- yoğun bir şekilde başlamıştır. Bu tarihî çerçevede -bir dilimiz olmadığı için günümüzü istisna ederse- İslam medeniyeti hiç bir zaman sofizme düşmemiştir.

Yukarıda anlatılan durumu tahkik etmek için İslam medeniyetinde üretilen eserlerin ihtiva ettiği *elfâz* bahisleri ile *delâlet* kısımlarına, çok farklı sahalarda telif edilen *hudûd* ve *ta'rifât* kitapları ile yine muhtelif sahalarda kaleme alınan *lugatlere* bir göz gezdirmek yeterlidir. Ayrıca *mantık* kitaplarındaki ilgili bölümler de *iktisâr, iktisâd ve istiksâ* merhalelerinden sonra *bahr* seviyesinde mütalaa edilebilirler. İşaret edilen konularda doğrudan kitap ve müellif ismi zikretmeyi bu yazma tanıtımı çerçevesinde zâid görüyoruz. Netice itibarıyla, İslam medeniyeti bir *delâlet* (gösterge) medeniyeti olarak tanımlansa sezâdır...

Yukarıda ifade edilen durumun tarihi açıdan istikrâr ve kemâl dönemi de Gazzâlî sonrası İslam dünyası, yani Selçuklu ve özellikle Osmanlı dönemidir. (Osmanlı coğrafyası denmedi-

ğine dikkat edilmelidir.) Bu açıdan adı geçen dönemlerde telif edilen eserlerin en önemli özelliğinin selim bir dil, duru bir üslup, ve özellikle *ta'limî* bir karakter taşıdığı görülmektedir. Başta Osmanlı olmak üzere Gazzâlî sonrası İslam dünyasında medreselerde hemen hemen tüm tür-lü sahada ders kitabı olarak okutulan eserlerin çok büyük yekûnunun anılan dönemde telif edilmiş eserler olduğu hatırlanmalıdır. Dolayısıyla Gazzâlî öncesi dönem –büyük oranda Gazzâlî de dahil olmak üzere– İslam medeniyetinin *müşkil* (problematic) dönemidir. Gazzâlî sonrası dönemin ise İslam medeniyetinin felsefileştiği, her türlü zihnî faaliyetin meşruiyetine kavuştuğu, akl-ı selîme dayalı bir yapı kazandığı, tabiri câizse, *altınçağ* dönemi olduğu söylenebilir.

Yukarıda çizilen tarihi çerçevede Sultan I. Alâuddin Keykubâd'a sunulan *el-Letâifu'l-âlâiyye* adlı, bir nevi siyâsetnâme sayılabilecek eser, incelenmiş bir dil ile kaleme alınmıştır. Deyim yerindeyse, her cümle bir *vecize* özelliği taşımaktadır. Yapılan alıntılar, verilen şiirler, ulaşılan yargıların hemen hepsi siyasi konularda “yakışıklı söz” olarak kullanılabilir özelliktedir.

İslam medeniyetinde yazılan siyâsetnâme türü eserlerin –bütün farklı özelliklerine rağmen– ne tür bir varlık zeminine oturduğu, üzerinde durulması gereken önemli bir sorudur. Bize göre, siyâsetnâme türü eserler, medenî milletlerin, kendilerini yönetmeye aday olan müessesevî devlet tecrübesi yaşamamış, daha az medenî milletlerden gelen hükümdarlara,

yönettikleri ülke ve toplum hakkında bilgi veren, bu çerçevede de devlet ve toplumda yer alan herbir sınıfın (*tabaka, tâife*) vazifesini tayin eden bir nevi vezâif ile bu vazifelerin yerine getirilmesiyle kazanılacak hukukun belirlenmesini ele alan kitaplar olarak görülebilir. Örnek olarak ilk dönem Müslüman Arap hükümdarlar için Farsî görevlilerin kaleme aldıkları devlet yönetimi hakkındaki eserler ile yine Farsî görevlilerin Müslüman Türk hükümdarları için kaleme aldıkları siyâsetnâmeler gösterilebilir. Benzer durum İslam dünyasının Mağrib kesiminde bedevî Arap ve Berberî kabilelerin yönetimi ele geçirdiklerinde yeni hükümdarlar için, daha önce devlet tecrübesi yaşamış alimlerin veya görevlilerin kaleme aldıkları siyâsetnâmelerde de kendini göstermektedir.

el-Usmânî'nin eserinde dikkat edilmesi gereken önemli noktalar şu şekilde özetlenebilir: Her şeyden önce eser en genel anlamıyla devlet yönetimi hakkında ve bu yönetimi üstlenen sınıf için kaleme alınmıştır. Müellifin dibace kısmında da belirttiği gibi herbir konu için önce ayet, sonra hadis, daha sonra sahâbe ve tabi'în sözleri ile filozofların düşünceleri ve tarihî tecrübe/malumat (haber) verilmiştir. Yeri geldiğinde müellif de “Müellif der ki, deriz ki” gibi girizgahlarla kendi görüş ve yorumunu icmâlî olarak serdetmektedir (11b, 14a, 17a, 20b, 22b, 25b, 31b, 33b, 38a, 39b, 48a, 75a, 77a, 77b, 78b, 79b, 83a, 85a, 85b, 87b, 92a, 95b, 99b, gibi...).

Bu açıdan, Müellifin, konular için hangi ayetleri, hadisleri ve sahabe-ta-

biin kavillerini seçtiğini tespit etmek, bu seçimin arkasındaki siyaseti, dönemin siyasî anlayışını ve bu anlayışın dinî meşruiyet ile ilişkisini incelemek için önemlidir. Buna bağlı olarak ayet ve hadislerin dizilişi ve değerlendirilişi bile zihniyeti tespit etme açısından önem kazanmaktadır.

Bunun yanında eserde konularla ilgili verilen şiirler siyaset meseleleri ile ilgili vezir ifadelerin tespiti açısından ilgi çekmektedir. Müellif çoğu kez verdiği şiirin şairini de zikretmektedir (29b, 31b, 44a, 48b-49a, 49b, 75b, 77b, 88a-88b, 100a, gibi...).

Müellifin tarihi örneği Fârisî tarihidir. Bu açıdan eserde serd edilen Fârisî merkezli tarih anlayışı ile Anadolu Selçuklu Devleti'nde bilinen Fârisî görevlilerin hakimiyeti, Farsça'nın resmi dil oluşu, Fârisî-Türkmen gerginliği, Anadolu Selçuklu Sultanlarının ünvanlarının bile Fârisî menşeli olmasının dayandığı Tarih anlayışı tahlil edilebilir. Çünkü Müellif diğer İslam kaynaklarında da görülen *tek anlamlı bir tarih/medeniyet kavramına* ve buna bağlı olarak ta *cihanşumul tarihi bakış açısına* sahiptir. Ancak değinildiği üzere burada merkezde olan Fars tarihidir. Nitekim müellifin 27a-30a arasında verdiği bilgiler bu açıdan dikkat çekmektedir. Müellif yeryüzündeki ilk hükümdar diye takdim ettiği Keyvumert'ten son hükümdar Yezdicerd'e kadar sadece Fârisî çizgiyi vermekte, istisna olarak Türklerin Kanka Alb (Alper Tunga) olarak isimlendirdiğini söylediği Afrâsîyâb'ı ve Zu'l-karneyn olarak adlandırdığı İskender'i zikretmektedir. Ancak bunların zikredilişi, ikisinin de belirli bir süre Fârisî toprakları yönetmesiyle ilgilidir.

Burada müellifin özel bir maksada matuf olmadan sadece Fârisî tarihi çizgiyi verdiği söylenebilir. Ancak Müellifin (26b)'deki; "*Bana gelen tarih kitaplarına göre Mecdûsiler dünyaya işlerine dört bin yıl hükmettiler. Yönetim (memleket) ellerindeydi ve bu kuşaklar boyu yönetilenler arasında sürdü, onların işlerini eşitlik esasına göre (bi's-seviyye) düzenlediler. Onlar zulmü kötü, zorbalığı çirkin kabul ediyorlardı. Rivayete göre (fi'l-haber), Dâvûd (a.s.)'a şöyle vahyedilmiştir: "Kavmine Fars (Acem) meliklerine sövmeyi yasakla, çünkü onlar dünyayı imar ettiler ve kullarına vatan kıldılar" denmektedir*" şeklindeki ifadeleri nasıl bir tarih anlayışına sahip olduğunu ve buna bağlı olarak ne tür bir mesaj vermek istediğini tartışmaya mahal bırakmaksızın açıklamaktadır. Yani kısaca müellif dünya tarihini doğrusal olarak ve cihanşumul bir bakış açısıyla Fârisî tarihe göre düzenlemektedir. Gerçi müellif Yezdicerd ile beraber, Hz. Ömer'in döneminde İran topraklarının müslümanlar tarafından fethiyle, Fârisî tarihini İslam tarihine eklemektedir. Ancak söylenenler, diğer milletlerin müellif tarafından dikkate alınmadığını göstermemektedir; tersine burada söylenen merkezde olanın ve vurgu yapılanın ne olduğu konusudur. Nitekim Müellif önemli örneklerini başta İran olmak üzere Hind ve Yunan tarihi ve hükümdarlarından getirmektedir. Bu örneklerde; İskender (Zû'l-karneyn, 35b, 70b-71b), Hz. Ömer, Hz. Ali, Muaviye (73a), Harunu'r-Reşid (83b), Memun (39b), Yahya b. Halid el-Bermekî (80b-83a) yanında Erdeşir b. Bâbek (69b-70b, 77a), Kısra Enûşirvân (71b, 72a, 77b), Perviz (72a), Hürmüz b. Şâbûr (78a), gibi merkezi

yerde, ağırlıklı olarak İran hükümdarları bulunmaktadır. Ayrıca Enûşîrvân'ın vezirinin adı *Yûnân* olarak verilmektedir (19a, 22a). Müellif diğer alıntılarını genel olarak şu şekilde yapmaktadır; Hakîmu'r-Rûm (34b, 40a), Feylosufu'r-Rûm (76b) Hakîmu'l-Hind (76b), Aristoteles (35b, 89b), Sokrates (36a, 88a)... Diğer alıntılarını ise “hakimler demiştir ki” (26b, 32a, 40b), “denilmiştir ki” (37a, 72a), “belâgatçılar demiştir ki” (46b), “Arap uleması dedi ki” (39b), “rivayete göre” (27a), “bize ulaşan tarih kitaplarına göre” (19a), “hikaye edilmiştir ki” (44b, 71a) şeklinde vermektedir. Bunların yanında *Mensûru'l-bikem* adlı bir eserden alıntı yapmaktadır (33b, 47a-47b, 75a).

Klasik devlet anlayışı *adâlet* kavramı, modern devlet anlayışı *hürriyet* kavramı etrafında şekillenir. Müellif de devlet anlayışında adâleti merkeze almaktadır. Adâlet konusunda örnek hükümdar olarak Hz. Ömer'in yanında Kisrâ Enûşîrvân'ı vermesi ise ilginçtir. Gerçekten de tarihte Enûşîrvân adâlet örneği bir hükümdar olarak görülmüş ve birçok hükümdar ona benzetilmiştir. Mesela, ünlü alim Ali Kuşçu bile *el-Muhammediyye fi'l-hisâb* adlı Fatih Sultan Mehmed'e sunduğu matematik eserinin dibâcesinde Fatih'in adâletini "...eyne Enûşîrvân min 'adlibi..." cümlesiyle ifade etmektedir.⁶

Bu tanıtmaya yazısında incelenmekte olan yazma eserin, kanaatimizce, en *müşkil* cümleleri, yukarıda özet tercüme kısmında da verdiğimiz, yap-

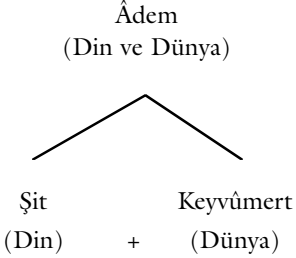
rak 27a'da bulunmaktadır. Müellif, şöyle demektedir: “Rivayete göre: Hz. Âdem'in çocukları çoğalınca, onlardan ikisini seçti. Bunlar Şît ve Keyyumert'di. Şît din ve ahiret işlerine baktı. Keyyumert ise, dünya ve yönetim işlerini üstlendi. Dolayısıyla o dünyadaki ilk meliktir”. Bu cümlelerde, her şeyden önce, Hz. Âdem'in din işleri için Şît'i, dünya işleri için de Keyyumert'i görevlendirdiği söylenmekle, din işleri ile dünya işleri arasında çok belirgin bir ayırım yapılmaktadır. Gerçi müellif, yine özet tercüme kısmında verdiğimiz, yaprak 16b'de “Mülk ve din ikiz kardeşdir. Biri olmadan diğerinin kıvâmı olmaz. Çünkü din esas, mülk beğçidir. Mülk için esas, esas için ise beğçi gereklidir. Çünkü esası olmayan kayıp, beğçisi olmayan yıkıktır”⁷ diyerek mülk ile dini ikizkardeş yapmak ve birinin varlığını diğerine bağlamakla bu belirginliği bulanıklaştırmaktadır; ancak ayırımın olduğu bilgiler daha sonraki yapraklarda gelmekte ve bu ayırımdan, müellif tarafından, yukarıda da vurgulandığı gibi, doğrusal, tek anlamlı ve cihanşumul bir tarih anlayışı türetilmektedir. Bu çerçevede müellifin yaprak 32'da verdiği şu cümlesi de dikkat çekmektedir: “Mülk küfür ile baki kalabilir, ancak zulüm üzere baki kalmaz”.

Müellifin yukarıda verilen cümleleri, ilk bakışta din işleri ile dünya işleri arasında kesin bir ayırım yaptığını göstermektedir. *Din* ile *Dünya* arasında yapılan bu ayırım yine ilk nazarda bir tür laisizmi çağrıştırmakta-

6 Ali Kuşçu, *el-Muhammediyye fi'l-hisâb*, Ayasofya nr. 2733/2, yaprak 74a. Bu eserin mukaddimesinde (73b-74a) Fatih'e yapılan övgüde, Fatih ayrıca İskender ile de karşılaştırılır: *Eyne Enûşîrvân min 'adlibi ve Iskenderu fi ilmihî...*”

7 Burada “dîn ü devlet, mülk ü millet” deyişi hatırlanmalıdır.

dır. Ancak dikkatli bir okuma, din ile dünya arasında yapılan bu ayırımın, Kartezyen dualiteye dayalı laisizmdeki gibi bir ayırım olmadığını, yani dinin kendi başına, dünyanın da kendi başına kaim iki ayrı unsur olarak görülmediğini, tersine dinin dünya ile, dünyanın da din ile kaim olduğunu gösterir. Buna göre: din işleri ile dünya işleri birbirinden ayrıdır; bu açıdan din ile mülkün ikiz kardeş olması onların aynılıklarına değil tersine aynılıklarına delalet eder; ancak *ikiz kardeşlik* de *köklerinin* aynı olduğunu gösterir. Dolayısıyla, özet olarak, din ile dünya kökleri aynı, kendileri ayrı ve fakat birbirileriyle kaim yani tekbaşına varolamayan iki alandır. Buna göre müellifin ifadeleri şu şemayla özetlenebilir:

Bu siyasetnâmede verilen bilgiler ve bunlara dayalı olarak oluşturulan şema; aynıysa Osmanlı dönemi din ve dünya anlayışına da tatbik edilebilir. Nitekim Osmanlı döneminde de din ve dünya birbiriyle kaim iki ayrı unsur olarak telakki edilmiş; dini temsil eden Şeyhülislâm (yani Şit) ile dünyayı temsil eden Sadrazam (yani Keyvûmert) Padişah'ın (yani Âdem) şahsında birleşmişlerdir. Dolayısıyla şema şu şekli almıştır:

